

LISTIUS LÁSZLÓ MOHÁCSI VESZEDELMÉNEK FORRÁSAI.

(Második és befejező közlemény.)

VI. LISTIUS ÉS ZRINYI.

A XVI. század történetkedvelő közönsége Bonfiniusból tanulta ismerni a magyar múltat. Történetíró és olvasó egyaránt e munkából okult. *Listius László is Bonfiniust forgatta s ennek Sambucus-féle kiadásában akadt Brodarics munkájára.*¹ Midőn 1651-ben *Zrinyi Miklós* könyve megjelent, ő, ki szépen, fordulatosan tudott írni versben-prózában egyaránt, jeles képzettségében is bízva, hamar készen állott tervével az agyában felvillant eszme kivitelére. A minta most előtte feküdt, anyaga pedig olyan akadt, melyet előzményeiben, részleteiben és eredményeiben mindenképen nagyobb horderejűnek ismertek a Szigeti Veszedelemnél. Mivel azonban Listiusnak utánzó képessége igen, de teremtő ereje nem volt, a nélkül hogy bármely más epost tanulmányozott volna, *Zrinyi felfogása s beosztása szerint szedte versbe Brodarics munkáját, az eseményeknek betűszerinti közlését csak olykor szakítván meg néhány poétikusnak látszó hely közbeékelésével.*²

¹ *Listius* első ízben maga is így idézi Bonfinius-kiadását: »Bonfin: Dec. 1. Samb.« (*A Mohácsi Veszedelem* III. 6. vsz.-hoz írt 2. jegyzet. Id. kiad. 191. l.) A *Sambucus* f. Bonfinius kiadások: Bâsel. 1568, Frankfurt. 1581., Hanau 1606., Köln. 1690. (*Szabó-Hellebrant*: Régi Magyar Könyvtár. III. 1. és 2. 570., 706., 1027. és 3633. szám.) Ismerhette azonban ő a *Reusnerus* gyűjteményében közölt szöveget is. Itt az előszóban írja *Reusner Illés*: »Duo sunt belli recte gerendi capita, et quasi adminicula, . . . armorum nempe virtus, et consilii prudentia . . . Etsi igitur nobis interdum cum fortioribus, omnique fraudum genere instructioribus decertandum est: pugnae tamen minime erit cedendum: si modo firmissima prudentiae constantiaequae panoplia muniti atque instructi sumus. Parva autem, ut recte Tullius ait, sunt foris arma; nisi sit consilium domi: si quidem non viribus, aut velocitatibus, aut celebritate corporum, res magnae geruntur; sed consilio antiquorum, et scientia.« (*Nic. Reusnerus*: *Rerum Memorabilium In Pannonia* . . . Francofurti. 1603. III–IV. l.) V. ö. ezzel *Listius*: Ajánlólevelét. (Id. kiad. 115. és kk. II.)

² Erről legbővebben ír *Toldy Ferencz*: »Kétségtelen nyomait viseli e mű

Listius nem tör önállóságra verses krónikájának még azon kis részében sem, hol nem használja Brodaricsot. Ezé az anyag. A felfogás pedig, mely művében keresztülvonul, Zrinyié. Kinek gondolatai közül is több fordul elő e szerint »magyar szökből való, s rythmusokból álló, írásának folyásában.«¹ Tőle kölcsönzi ezen kívül a külső beosztást és a terjedelem mennyiségét. Mindazon pontokban pedig, hol Zrinyivel érintkezik, bőbeszédűséggel vagy ismétlésekkel akarja őt túlszárnyalni.²

Egymáshoz való viszonyuknak sarkpontjait a következőkben jelölhetjük ki.

A *felfogás*, a szellem ugyanegy mindkettőben: Isten török igával vétkeiért büntette a magyar nemzetet, melyekből ha megtér irgalmazni fog a nemzetnek.³

»Scythiából, azt mondom, kihoztam
üket,
Miként Aegyptusbul az zsidó népeket,
Tejjel-mézzelel folyó szép Pannóniában
Megtelepítém őket, Magyarországbán,
Szentséges lölkömet reájok szállattam,
Az körösztvény hitre fiam által hoztam,⁴
De ők ennyi jókért; ah, nehéz mondani
Ah háládatlanok, és merték elhadni,
Nem szégyenlik Isteneket elárúlni,

»Mi nemzetünket is, miként Israelt is,
Kihozá Scythiából,
A Duna mentére, Canaán földére
Tevé le irgalmából,
Végre igaz hittel, lelki öltözettel
Ruházá jó voltából.⁴
Eképen az isten, országunkban itten,
Eleinket próbálá,
Midőn reménten, csuda mely her-
telen,

azon behatásnak, melyet szerzőjére Zrinyi tett, de lángelmét ez nem önthetett követőjébe, s így ama nyomok csak az első ének gondolatfonalán, s itt-ott egyes reminiscenciákban észrevehetők.« (A magyar költészet története Pest. 1867. 272. l.) Utóbb: »Lajos apotheosisa igen ügyetlen utánzása a szigeti hősök apotheosisának a Zrinyiász végén, s az előzményekkel semmi összefüggésben nincsen.« (U. o. 277. l.)

¹ *Mohácsi Veszedelem*. Peroratio. 2. vsz. (Id. kiad. 481. l.)

² Hogy mennyire megragadta Listius képzelmet Zrinyi munkája, erre nézve v. ö. azon helyét, hol Delimánt említi. (*Mohácsi Veszedelem*. VIII. 9. vsz. Id. kiad. 320. l.)

³ E felfogásnak azonossága s ismételtetése a *Mohácsi Veszedelem* következő részeiben: I. 45—46. vsz. (Id. kiad. 136. l.), I. 70—78. vsz. (U. o. 143—146. l.), X. 16—23. vsz. (U. o. 374—375. l.), XI. 72—76. vsz. (U. o. 415—416. l.), XIII. 76—78. vsz. (U. o. 478. l.) Mind ennek megfelelő a *Szigeti Veszedelem* I. 12—27. vsz.-ka. (Gróf *Zrinyi Miklós*: *Szigeti Veszedelem*. Budapest. 1901. 21—24. l. Olcsó Kvtár. 937—940. szám.)

⁴ *Szigeti Veszedelem*. I. 14., 15., 17. vsz. (Id. kiad. 21—22. l.); *Mohácsi Veszedelem*. I. 45. vsz. (Id. kiad. 136. l.)

Ellenemre minden gonoszban me- rülni. ¹	Veté pogány kard alá, Mert fogyatozással, törvény elha- gyással Nemzetünket találá. ¹
Én pedig töröknek adok oly hatal- mat, Hogy elrontja, veszti az rossz magya- rokat, . . . ²	Ostorát hát méltán, kezébül kinyujt- ván, Édes hazánkat veré, Mivel sok vétekben, s gyakor ese- tekben Mi afyáinkat éré, E török igáját, s kemény terhes súlyát Maradékok elnyeré. ²
De ha hozzám térnek, megbánván bűnöket, Halálról életre ismét hozom őket. ³	Mostan is nem kisebb s nem is véghetetlen Az ő irgalmassága, Nem rövidült karja, s mostan is akarja, Kész ő hatalmassága, A ki tusakodik, s érte viaskodik, Isteni méltósága. ³

A mennyiben Zrinyi tárgyiassága megengedi, azonosak a *gondolatok*, jóllehet Listius terjengőssége itt is szembeötlő. A szerencse forgandóságának emlegetéséből ki nem fogy;⁴ sóhaját a borzasztó török had egybegyűltekor megismétli;⁵ Kadilecher áldozatához bonyodalmasabb történetet fűz.⁶ Mindezen bővítő részleteket Zrinyi hőskölteményének köszöni, épen úgy mint még az előforduló álomjelenetet is,⁷ valamint II. Lajos apotheosisát, melynek 31

¹ *Szigeti Veszedelem*. I. 18. vsz. (Id. kiad. 22. 1.); *Mohácsi Veszedelem* I. 77. vsz. (Id. kiad. 145. 1.)

² *Szigeti Veszedelem*. I. 21. vsz. (Id. kiad. 23. 1.); *Mohácsi Veszedelem*. I. 78. vsz. (Id. kiad. 145—146. 1.)

³ *Szigeti Veszedelem*. I. 24. vsz. (Id. kiad. 23. 1.); *Mohácsi Veszedelem*. I. 46. vsz. (Id. kiad. 136. 1.)

⁴ *Szigeti Veszedelem*. IV. 1—5. vsz. (Id. kiad. 76—77. 1.) és X. 1—5. vsz. (U. o. 186—187. 1.) V. ő. ezen helyekkel a *Mohácsi Veszedelem* következő versszakait: VII. 97—101. vsz. (Id. kiad. 316—317. 1.), VIII. 17—24. vsz. (U. o. 322—324. 1.), IX. 1—6. vsz. (U. o. 344—346. 1.), X. 1—16. vsz. (U. o. 370—374. 1.), XI. 71. vsz. (U. o. 414. 1.), XII. 13—15. vsz. (U. o. 462. 1.) XIII. 47—49. vsz. (U. o. 470—471. 1.) Mindezen helyek Zrinyi tömörsége és tárgyának más volta miatt nem fedhetik egymást; többnyire csak alapeszméjük egy. De v. ő. Zrinyi: »Fut fárad az ember . . .« (IV. 1. vsz. 76. 1.) és Listius: »Fut s fárad az ember . . .« (X. 9. vsz. 372. 1.)

⁵ *Szigeti Veszedelem*. I. 101—102. vsz.-nak (Id. kiad. 36. 1.) megfelel a *Mohácsi Veszedelem* I. 134—135. vsz. (Id. kiad. 160. 1.), II. 54—56. vsz. (U. o. 174. 1.), sőt a VIII. 9—16. vsz. (U. o. 320—322. 1.)

⁶ *Szigeti Veszedelem*. IV. 66—80. vsz. (Id. kiad. 87—89. 1.); *Mohácsi Veszedelem*. XI. 9—26. vsz. (Id. kiad. 399—403. vsz.)

⁷ *Szigeti Veszedelem*. I. 33—45. vsz. (Id. kiad. 25—27. 1.) *Mohácsi*

versszak a Zrinyi 2 stróphájában gyökerezik.¹ A Brodarics szövegébe tett elmélkedő betoldásoknak, valamint a kettő áthidalásának módjára szintén a Zrinyi által adott mintát követi.²

Listius, ki ismerte a római classicusokat és forgatta Zrinyit, ezen kitünő példányokból, jobban mondva Zrinyiből, az eposnak csak *külső beosztását* tudta eltanulni, még pedig igen tökéletlenül. Énekei nincsenek kikerekítve, hanem a hol körülbelül betelik a száz versszak, ott félbeszakítja Brodarics szövegét s megkezdi az új részt. A Mohácsi Veszedelem második felében már inkább hosszadalmas bölcselkedésekkel kezdi énekeit, Zrinyi félremagyarázott példájára.³ A cselekvény folytonosságát, összhangját ilyen módon bántóan szaggatja meg. Azon nincs mit csodálkozni, hogy míg Zrinyi 6 bevezető versszak után in medias res megy, Listiusnak 78 versszak kell a bekezdésre. Egyéni nyílt vonatkozás azonban nincs munkájában;⁴ a maga korára való czélzás alig.⁵ Annál nagyobb számmal van elszórva benne a bölcselkedő elem, melyek ismételtetésének Listius mestere.⁶

Ír ő is ajánlást, előszót és utóhangot, természetesen terjedelmesebben.⁷

Veszedelem, I. 81. versszak. (Id. kiadás 146. l.), XI. 21—25. versszak (Ugyanott 402—403. l.)

¹ *Szigeti Veszedelem*. XV. 107—108. vsz. (Id. kiad. 301. l.) *Mohácsi Veszedelem*. XII. 23—53. vsz. (Id. kiad. 432—440. l.)

² *Zrinyi* IV. 10. vsz.: »De talán históriákból mi kiléptünk« (Id. kiad. 78. l.), XIV. 12. vsz.: »Mert messzi életemet históriám mellett, Ismét elől kell kezdenem szövésemet.« (U. o. 263. l.) V. ö. ezzel *Listius* következő helyeit: III. 39. vsz. (Id. kiad. 200 l.), IV. 23. vsz. (U. o. 221. l.), VII. 102. vsz. (U. o. 318. l.), IX. 18. vsz. (U. o. 349. l.), X. 24. vsz. (U. o. 376. l.) XI. 94. vsz. (U. o. 420. l.), XII. 56—57. vsz. (U. o. 441. l.), XIII. 1. vsz. 459. l.)

³ *Szigeti Veszedelem*. III. 1. vsz. (Id. kiad. 55. l.), IV. 1—11. vsz. (U. o. 76—78. l.), X. 1—6. vsz. (U. o. 186—187. l.), XI. 1—2. vsz. (U. o. 205. l.), XIII. 1—2. vsz. (U. o. 243. l.): mindenütt az egyes énekek elején s ehhez a III. 32—39. vsz. (U. o. 60—61. l.) Igen takarékos beszövések összevetve a *Mohácsi Veszedelemével*. (L. a taglalásban.)

⁴ *Szigeti Veszedelem*. IX. 1—4. vsz. (Id. kiad. 168. l.), XIV. 1—12. vsz. (U. o. 261—263. l.) V. ö. *Mohácsi Veszedelem*. III. 17. vsz. (Id. kiad. 194. l.)

⁵ *Mohácsi Veszedelem*. I. 39—40. vsz. (Id. kiad. 135. l.), I. 46. vsz. (U. o. 136. l.), III. 18. vsz. (U. o. 194. l.), III. 27. (U. o. 197. l.) V. 11. vsz. (U. o. 244. l.), XIII. 87. vsz. (U. o. 480. l.), Peroratio. 9—12. vsz. (U. o. 261—263. l.)

⁶ Akad a *Mohácsi Veszedelem* lapjain számos bölcs mondás, életigazság, tapasztalati szabály. Továbbá tisztességes számú paraszt példa (v. ö. VII. 68. vsz. Id. kiad. 309. l.), közbeszéd (v. ö. VII. 100. vsz. Id. kiad. 317. l.), azaz közmondás, melynek egy-egy versszakban történő magyarázata igen hasonló *Beniczki Péter* versecskéihez.

⁷ Míg *Zrinyi* két velős mondatban *dedicálja* munkáját a magyar nemeseknek, *Listius*, böbeszédű, alig elégszik meg néhány lappal *Ajánlólevelében* a *nemes Magyarország statusához*. Mivel *Zrinyi* classicus vonatkozásokkal kezdi, említvén az olvasónak Homérust és Virgiliust, ő több lapon át mutogatja jártasságát a görög és római irodalomban. Keveri pedig prózáját deák példabeszédekkel, mint *Zrinyi*, valamint az ettől idézett egyetlen latin distichon mintájára, több verses idézetet sző bele a maga prózájába. V. ö. *Zrinyi* kijelenté-

Listius, jóllehet többszörösen kijelenti, hogy históriát ír,¹ eposi tervek szerint kezd dolgozni. Ha már most eposi termékként vizsgáljuk a Mohácsi veszedelmet, úgy igen gyenge munkának találjuk. Seregszámlája nincs, de a mit még annak lehetne nevezni, az színtelen Zrinyi-utánczat; ugyancsak az a divánnak és Szulimán beszédének elnyújtott leírása.² A csodás elem halavány felmerülése szintén Zrinyinek köszönhető.³

A mi munkája *terjedelmét* illeti, ez valamivel nagyobb a Szigeti Veszedeleménél.⁴

... Ime egy író, kinek tehetségével nem állott arányban ambíciója. Írt, mert tudott verselni. Nem önálló felfogású művész, csak ügyes kezű mesterember, kinek nincs fogalma a költői forrás-használat szabadságáról. Zrinyi is használ forrásokat,⁵ melyeknek azonban meg nem felelő részeit módosítja, illetőleg csak azt veszi át, mi eposi céljára alkalmas.⁶ Épen azért távolról sem történeti események ügyes rendszerbe öntése az ő hőskölménye,⁷ ha színezete meg felel is a magyar história követelményeinek.⁸ Ha Zrinyi kitűnő kort felfogó érzékét teremtő erejének rovására írja a szigorú bíráló, hogyan ítélné meg Listius eljárását, ki *mindvégig egyetlen forrásmunka betűihez bilincseli magát.*

Szemben a Szigeti veszedelemmel a Mohácsi Veszedelemnek nincsen egyetlen történeti eltérése vagy leleménye, sőt még a rajta átvonuló felfogás is mástól van kölcsönözve.

seivel: »Egyikhez is nem hasonlítom pennámat« és »Az kit írtam, multságért írtam« (Id. kiad. 17. l.) *Listiuséival*: »... noha magamat sem Diogeneshez, sem más historikusokhoz sem hasonlíthatom« és »... munkámat (a kit csak multságul és időmegcsalásul írtam)« (Id. kiad. 121. és 122. l.)

¹ *Mohácsi Veszedelem*. III. 39. vsz.: »... Musám, ... Az históriának, ... Szükség azért, hogy kedvess«; (Id. kiad. 200. l.); VII. 102. vsz.: »... a históriámra, Mivel hogy kell vigyáznom« (U. o. 318. l.); IX. 18. vsz. »... Szólok históriámról« (U. o. 349. l.); X. 24. vsz. »... beszédem ereszttem már az históriámra«, (U. o. 376. l.); XI. 94. vsz. »... históriámban tovább szükség ballagjak« (U. o. 420. l.) Azonban ezt *Zrinyi* is kijelenti: IV. 10. vsz. (Id. kiad. 78. l.), XIV. 12. vsz. (U. o. 263. l.)

² *Mohácsi Veszedelem*. I. 79—123. vsz. (Id. kiad. 146—157. l.)

³ *Mohácsi Veszedelem*. XII. 23—53. vsz. (Id. kiad. 432—440. l.)

⁴ A *Szigeti Veszedelem* tizenöt énekében 1568 Zrinyi-versszak van, négy rímmel, azaz 6272 sor. A *Mohácsi Veszedelem* tizenhárom részében 1400 Balassi versszak van, kilencz rímmel, azaz 8400 sor. Ott egy énekre átlag 104, itt 108 versszak esik. Ugyanazon alakú kiadásban amaz 288 lapot tölt be, hozzászámítva még a tartalommutatókat is, melyeket Komáromy kiadásában, igen helyesen, nélkülöz a Mohácsi Veszedelem, — emez 372 lapot.

⁵ V. ö. *Thúry József*: A Zrinyiász. (Irodalomtörténeti Közl. 1894. 129., 257. és 385. l.)

⁶ *Széchy Károly*: Gróf Zrinyi Miklós. II. Budapest. 1898. 164. l.

⁷ *Thúry József* id. értekezése.

⁸ »A költő eljárásában van a Szigeti Veszedelemnek ama sajátos hatásának titka, hogy annyi történeti eltérésnek és annyi leleménynek ellenére mégis a maga egészében *történelmileg* igaznak tetszik; hogy oly eszes író is, mint Thúry József, megtévedhet és benne történetet kereshet.« *Széchy Károly* (Id. műve 165. l.)

VII. A CLASSICUSOKNAK ÉS A SZENTÍRÁSNAK HATÁSA LISTIUSRA.

E fejezetben a Listius által idézett forrásokról szólunk.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy Listius nem utal könyvében Brodaricsra, mint főforrására.¹ Két helyéből ugyan kiolvasható némi czélzás, de éppen nem olyan módon, mely az olvasót helyes nyomra vezetné.² És ez volt az oka annak, hogy a Brodaricsféle elbeszélés, mint forrásmunka, homályban rejtett Listius László életének s munkásságának összes eddigi búvárlói előtt. A krónikát mindannyian kiérezték belőle, de megfejtését nem eszközölhették.

»A historicusnak igazat kell írni.«³ Állítja Listius és a hitellesség kedvéért említ ő több más forrást, jegyzetek alakjában.⁴ E lapalji jegyzetek élénken tájékoztatnak nem ugyan a Mohácsi Veszedelem tartalmának forrásairól, hanem Listius jártasságáról a görög-római és bibliai irodalomban. Ő ugyanis: *ott idézi forrásait, a hol erre legkevesebb, sőt semmi szükség sem volna, azaz munkájának közbeiktatott részeiben.*

Eljárása a következő. Ha ó-kori történeti, hitregebeli vagy bibliai vonatkozásokat tesz, pedig az ilyenek sűrűn tolnak tollára,⁵ akkor egy, esetleg több, classicus vagy bibliai könyv tanúságával erősíti meg vonatkozása valódiságát. Így, midőn verseiben írja: »Dicsérik... a vitéz Jasont is, bárány elhozásáru!«, a lap alján megjegyzi: »Mart. lib. 2. Virg. in Poëmat.⁶ Ilyen módon 22 classicus, 16 bibliai és 3 újabb író jó elő a Mohácsi Veszedelem lapjainak alján⁷ és ehhez a két bevezetés prózájában még 6 író.⁸

¹ A szövegben csak ilyen általános kifejezésekkel találkozunk: »... elmém... Az historiából... öszveszedte mint állott« (III. 99. vsz. Id. kiad. 215. l.), utóbb: »Igazán számlálom, valamint találok Az írásban« (IV. 14. vsz. U. o. 244. l.), majd: »Mások írásából, és históriákból, Hogy történt hírrel hallom«, (XI. 64. vsz. U. o. 413. l.)

² Mohácsi Veszedelem. III. 94. vsz. (Id. kiad. 214. l.), XI. 64. vsz. (U. o. 413. l.)

³ A XI. 93. vsz.-hoz írt jegyzetében. (Id. kiad. 420. l.)

⁴ Összesen 259 tömör jegyzet ad a Mohácsi Veszedelemhez. Ezek között van 100 forrásmutató jegyzet; a többi 159 pusztán magyarázó vagy tartalommutató.

⁵ Elmondhatta munkájáról *Hellai Gáspár* szavait: »... megékesíttem szent írásokkal, és egyéb szép bölcs mondásokkal és közbeszédekkel.« (Esopusi meséi. A *Heinrich* f. Régi Magyar Kvt. IV. 25. l.)

⁶ Mohácsi Veszedelem. I. 47. vsz. (Id. kiad. 137. l.)

⁷ A 100 forrásmutató jegyzetben idézve Diodoros, Ennius, Gellius, Hesiodos, Juvenalis, Lucanus, Solonius, Suidas, Strabon, Rutilius, Tibullus; egyszer: Claudianus, Herodotos, Horatius, Papinianus; kétszer: Seneca; háromszor: Cicero; négyszer: Plinius; hétszer; Martiális; nyolcszor; Plutarchos; tizenkétszer; Virgilius; lizenhatször; Ovidius; húszszor. — Továbbá Apoc., Cant., Daniel, Ecclesiast., Exod., Job, Judith, Judic. Mach., Matth., Psalm; egyszer: Josue; kétszer: Isai, Paulus ad.; háromszor; Reg.; négyszer; Genes.; ötször. — Ezenkívül Mathiae Regis de officio Palat. Anni 1485. Art. 4.; egyszer: Lonit. de actis Turc.; háromszor; Bonf. Décades; kilencszer.

⁸ Quintus Curtius, Cicero, Sidonius, Vellerius, Livius, Bomphinius.

Listius idézetei első olvasásra azt a benyomást teszik, hogy írójuknak universalis jártassága van az egész római, sőt némileg a latinra átültetett görög irodalomban is. Változatosan, legtöbb helyütt pontosan, idéz, az illető munka könyvének és fejezetének megjelölésével.¹ Eltekintve azonban attól, hogy ezen idézetek a Mohácsi Veszedelemnek épen a lényegbe nem vágó, azaz közbeiktatott helyein fordulnak elő s így mellesleg azt a gyanút kelthetik, hogy szerzőjük a verseket a forrásmegjelölésekkel együtt máshonnan vette át, még egyéb szempont is csökkenti különben sem nagy értéküket. Mivel ugyanis ezen forrásmegjelölések egyes tulajdonnevekre vonatkoznak és viszont ezen tulajdonnevek épen nem illetékes írőkval vannak egybekötve a lapalji jegyzetekben,² előfordulásuk helyét bármelyik jobb classicus-kiadás végéhez csatolt indexből kiírhatta Listius. E véleményt megerősíti az idézetek rendszerelensége egyrészt; az idézett írók igen nagy száma másrésztől. Az előbbi érthetlenné teszi, hogy Achilles, Cyrus, Jason, Nagy Sándor, Pericles, Pluto, Vulcanus, Xerxes neveihez miért csatol forrás-idéző és magyarázó jegyzeteket, midőn ugyanott a sokkal ritkább Altides, Chlorys, Lybethris, Pierion, Pimple, Sophothéos neveken magyarázás nélkül siklik át; az utóbbi arra szolgál, hogy a vers-író rengeteg tudását, elismerésre méltó jártasságát mutassa ki az avatatlanok előtt. Listiusnak ugyan megvolt az általános iskolai tudásnál jóval jelesebb tájékozottsága az ókori történelemben, irodalomban,³ de távolról sem olyan jártassága, a minőt ő negélyez lapalji jegyzeteiben. Az idézetek meglepő száma legtöbbször csak esetleges egybetalálkozást jelöl valamely classicus által említett név és Listius versbe foglalt tulajdonneve között. Idézését találmorra vette át lehetőleg más és más íróból, hogy úgy számukat szaporítsa és változatosságágát elismerésre bírjon. Leginkább kezeügyében forgott Ovidius, Vergilius és Plutarchos latin fordítása: ezeket azután jól is ismeri.⁴

A bibliai vonatkozásokhoz való idézgetése a szentírásban is jó jártasságát bizonyítja. De az innen vett egyes képeket már az előbbieknél takarékosabban tűzdeli hasonlatai közé.⁵

¹ A hol emlékezetből idéz, ott csak az író nevét teszi ki pl.: »Horat., Seneca, Virgil, Ovid.« (I. 71. vsz. Id. kiad. 144. l.) A hol nem ismer forrást vagy nem akar utána keresgélni könyveinek név- és tárgymutatójában, ott még ennyit sem ír.

² Achillesre pl. Herodotost idézi forrásképpen (I. 39. vsz. Id. kiad. 135. l.), Delosra Cicero Verres elleni beszédét (I. 50. vsz. U. o. 140. l.)

³ Ezt meg lehet állapítani nem ugyan a Mohácsi Veszedelem egyes helyeire beszótt nagy részletekből, de a Brodarics fordításába szótt egyes kétségtelenül tárgyhoz illő hasonlatokból, vonatkozásokból. (V. ö. pl. Mohácsi Veszedelem VII. 86. vsz. Id. kiad. 314. l.)

⁴ A classicus világ ismeretében gyökerező *terjedelmesebb* közbetűzések: (I. 14—30. vsz. (Id. kiad. 128—132. l.), IV. 1—22. vsz. (U. o. 215—221. l.), (XII. 1—22. vsz.) (U. o. 427—432. l.)

⁵ *Terjedelmesebben*: I. 41—44. vsz. (Id. kiad. 135—136. l.), XII. 24—53. vsz. (U. o. 433—440. l.)

A Mohácsi Veszedelem *elbeszélő részében* alig találunk forrásidézést. De Listius követi Bonfinius mester példáját, ki szintén főként azokkal a görög-római írókkal kérkedik, kiknek legkevesebb hasznát vehette s feledi históriájában a tulajdonképeni forrásokat, a hazaiakat. Listius is elfeledi anyagát megjelölni ott, hol arra szükség lett volna, ha már t. i. a közbeiktatott részekben oly sűrűn és feleslegesen¹ idéz. Ámde alig nevez meg valami használt munkát. Egyszer említi Mátyás király nádori törvényét, kilenczszor Bonfiniust és háromszor egy históriát, mely a törökök viselt dolgait tartalmazza. Az bizonyos, hogy az első kettőnek — a *törvénycikknek*² és *Bonfiniusnak*³ — ismerője. De ez utóbbit, ha nem használja, akkor is idézi,⁴ jöllehet épen ő az, ki fennen hangoztatja, hogy a historicusnak igazat kell írni.⁵ A mi a *Lonic. de actis Turc.*⁶ néven idézett krónikát illeti, ebből meglehetősen hűséggel merít az I. rész husz versszakán keresztül.⁷

Midőn valaki pontosan, sőt fölös számmal idézi forrásait, de ezek mellett nem nevezi meg azt az író, kiből az érdemleges részben kizárólag merít, az hamis úton jár és meg nem engedett eszközökkel dolgozik. Ha Listius igazán históriát írt volna, úgy azt mondhatnók, hogy *irodalmi orzást* követett el, midőn

¹ Így pl.: I. 44. vsz. (Id. kiad. 136. l.), hol a Pharao üldözésére, IV. 9. (U. o. 217. l.), hol Adám és Éva bűnbeestére említi a megfelelő forrást.

² Jegyzete, melyet Brodaries megverselt szövegéhez függeszt s mely fő forrásában nincs meg: »Matthiae Regis de officio Palat.: Anni 1485. Art. 4.« (V. 73. vsz.-hoz. Id. kiad. 259. l., az 1653. évi kiad. 58. l.)

³ Idézésének általános alakja: »Bomf.: Dec. 1. lib. 2.« (Az 1653. évi kiad. 96. l.) Helyei: III. 6. 91., V. 9., IX. 11. 14. 48. 49. 51., X. 55. vsz.-hoz. (Id. kiad. 191., 243., 347., 348., 356., 357. és 383. l.)

⁴ Hogy főforrása felől nem tájékoztat, még hagyján. De midőn nyilvánvalólag Brodariesot írja át s mégis Bonfiniust idézi, ez már az írói becsületesség ellen vall. (*Mohácsi Veszedelem*. III. 91. vsz.-hoz. Id. kiad. 213. l. V. 6. VI. 27. vsz.-hoz. U. o. 273. l.)

⁵ Id. kiad. 420. l. V. 6. még: »... noha felforgatván eleitül fogvást való régi magyar historikusokat, de kiváltképen a Bomphiniust.« (U. o. 123. l.)

⁶ Id. kiad. 147. l., a III. 83—85. vsz.-hoz. (Az 1653. évi kiad. 10. l.)

⁷ *Philippus Lonicerus*: *Chronicorum Turcicorum*, In quibus Turcorum Origo, Principes, Imperatores, Bella, Praelia, Caedes, Victoriae, Reique Militaris Ratio, Et Caetera huc pertinentia, continuo ordine, et perspicua brevitate exponuntur... Francofurti. 1578. 2r. I—III. Ezen munka I. k.-ben a Turcicae Historiae Liber Primus cz. részlet az, melyet Listius felhasznál a Mohácsi Veszedelem. I. 82—101. vsz.-ban. (Id. kiad. 147—151. l.) Itt u. is nyolczszoros tartalommutató epigrammák vannak csatolva a prózai részletek elé, melyek egyes török császárok uralmát tárgyalják. Így: Ottomanus Primus Turcorum Imperator:

Multiplaci lassatae Asiae res clade premuntur
Hinc Sarracenus Tartarus inde ruit: (etc.)

Utánna a kidolgozott prózai részlet. (*Lonicerus* műve 9. l. V. 6. Listius I. 83. vsz. Id. kiad. 147. l.) Sorrendben azután: Orhanes, Amurathes, Baiazethes, Calepinus Cyrcelibes, quem et Cibeliium nominant, ... Mahomethes II., Selymus, Solimanus. (*Lonicerus* műve 34. b. l.-ig.)

megszerkeszté »vékony elméjének szennyes munkáját.¹ De — bármilyen meglepőnek ígérkezzék a phrasis alkalmazása, hogy *embernek gonosztévő volt, költőnek plagizátor* — ezt még sem mondjuk ki reá, épen a mondott oknál fogva.² Más a versíró mértéke, más a historicusé és különösen más a régi kor felfogása, szemben a modern idők egyre finomodó erkölcsérzetével, mely az igazságot soha sem rendeli a hatásvadászat alá.

VIII. ÖSSZEFOGLALÁS.

Állítsuk most egybe a *Listiust, mint költőt* jellemző verses részleteket. Azaz soroljuk fel, gondos rostálás után, a Mohácsi Veszedelem azon helyeit, melyeket biztossággal, nyugodt meggyőződéssel lehet Listius maga munkájának nevezni.

Az I—IV., továbbá a VI. részben nincsen olyan hely, melyből nem volna kiérezhető más munkának igen közvetlen használata. Ellenben az V. rész már hét,³ a VII. hat,⁴ a VIII. huszonhét,⁵ a IX. tizenkilencz,⁶ a X. tizenöt,⁷ a XI. huszonkét,⁸ a XII. tizennégy,⁹ a XIII. huszonkilencz¹⁰ versszakkal járul Listiusnak, gyanúságtól minden tekintetben mentes, költői önállóságához.

¹ *Listius*: Ajánlólevél. (Id. kiad. 121. 1.)

² Pedig ezen ítélet kimondásával egyszeriben sikerülne megszüntetni azt az állítólagos ellenmondást, melyet az ember és költő lelkivilága között nem tudnak némelyek megfejteni. (V. ö. *Váczy* id. bírálatát: »... az a baj, hogy még most sem tudjuk: mily ponton érintkezik Listi az író s Listi a gonosztévő. Irodalomtörténeti Közl. 1891. 315. 1.) Kik t. i. a költő jellemét, gondolkodását az általa írt munkákban szeretik szemlélni. Mi semmiféle ellenmondást nem látunk abban, ha a fehkölt gondolatok bármelyik zengedezője az élet mocsarát kedveli, esetleg rettenetes szenvedélyek áldozata. Am utalhatunk másrésről az ember és a költő lelki érintkezésének közös *rúgójára* is akkor, midőn kimondjuk, hogy *Listius* nem correct, sőt egyenesen csúnya módon tulajdonított el a maga részére számos idegen eszmét.

³ *Vélemény* a jó papokról: V. 8—14. vsz. (Id. kiad. 243—246. 1.)

⁴ *Említése* a szerencse csapásainak: VII. 97—102. vsz. (Id. kiad. 316—318. 1.)

⁵ *Bölcselkedés* Magyarország hanyatlásán: VIII. 1—8. vsz. (Id. kiad. 318—320. 1.) *Beszédek*, melyekben ellenkező harci indulatok festetnek: VIII. 35—45. vsz. U. o. 327—329. 1.) *Kép* a táborból: VIII. 68—75. vsz. (U. o. 335—337. 1.)

⁶ *Dicsérete* a királyi dandárnak: IX. 43—57. vsz. (Id. kiad. 355—358. 1.) *Festése* a vezérek gondosságának: IX. 97—100. vsz. (U. o. 368—369. 1.)

⁷ *Elmélkedés* az emberi élet hiábavalóságán: X. 1—15. vsz. (Id. kiad. 370—373. 1.)

⁸ *Fohász* az ütközet sikeréért: XI. 1—6. vsz. (Id. kiad. 397—398. 1.) *Képek* a csatamezőről: XI. 34—38. vsz. (U. o. 405—406. 1.) *Kesergés* a mohácsi veszteségen: XI. 109—119. vsz. (U. o. 424—426. 1.)

⁹ *Sóhajlás* a szerencse csalfaságaért: XII. 54—58. vsz. (Id. kiad. 440—441. 1.) *Magasztalása* a hazáért meghaltaknak: XII. 98—107. vsz. (U. o. 451—454. 1.)

¹⁰ *Panasz* a balszerencse ellen, mely szép földünket pogány kézre juttatá: XIII. 13—15. vsz. (Id. kiad. 462. 1.) *Tamítás* a bennünket tönkretevő szerencse

E szerint: a *Mohácsi Veszedelemnek csak egy tizedrésze független más munka közvetlen hatásától.* Ám ezen szigorúan megfizedett versszakokban is felmerülnek olykor, olyhelyütt a classicus és bibliai vonatkozások, Zrínyi eszméi, Balassi képei, a zsol-tárok hasonlatai, a kor divatos kifejezései s végre innen és onnan kölcsönvett szólamok.¹

... Irodalomtörténeti könyveink idevágó helyeit tehát, ezek után, a következőképen fogjuk kijavítani: Listius László munkája nem egyéb mint a mohácsi veszedelemről szóló Brodarics István-féle latinnyelvű krónikának terjengő verses fordítása, melyet csak itt-ott szakít meg Zrínyinek, a classicusoknak és a szentírásnak hatása alatt kibeszőtt több kisebb elmélkedő vagy leíró részlet. E szerint a Mohácsi Veszedelem nem önálló költői termék, hanem egy főforrás alapján gyártott históriás ének. Két, egymástól élesen elkülöníthető, csoportjának nagyobb felét a forrásszövegnek bőbeszédűsége mellett is feltétlenül hű verses fordítása, közbeiktatott kisebb felét pedig az elmondott eseményekkel összefüggő toldások képezik, melyeknek ismét csak igen kis mennyiségét lehet Listius László önálló elmetermékének nevezni.

Teljes egészében itéletet mondani a Mohácsi Veszedelemnek csupán nyelvéről, verseléséről és előadásáról lehet. Itt azután *Listiusnak olyan érdemei vannak, melyeket a magyar költői stílus története igazságtalanul soha sem fog mellőzhetni.* Tiszta magyarsággal ír,² lendületesen versel³ és az előadásnak, ha színező erejével nem is, komolyságával készletti elismerésre az elfogulatlan bírálót.⁴

ravaszágáról: XIII. 47—49. vsz. (U. o. 470—471. l.) Rajzolása az ellenség dühöngésének: XIII. 60—70. vsz. (U. o. 474—476. l.) *Könyörgés* az Istenhez, ki megfizet majdan a gőgös hódítónak: XIII. 76—87. vsz. (U. o. 478—480. l.)

¹ Ezen kisebb hatásoknak érintése talán már az aprózás határait érinti, de említsük őket. *Balassi Bálint*: VIII. 68—75. vsz. (Id. kiad. 335—337. l.), IX. 43—57. vsz. (U. o. 355—358. l.), XI. 34—38. vsz. (U. o. 405—406. l.) XII. 98—107. vsz. (U. o. 451—454. l.), XIII. 56. vsz. (U. o. 473. l.) A *Szenci Molnár Albert* fordításában annyira kedves XVII. zsol-tár bekezdő képe többszörösen: IV. 18. vsz. (U. o. 220 l.), VII. 63. vsz. (U. o. 308. l.), IX. 56. vsz. (U. o. 358. l.), XII. 11. vsz. (U. o. 429. l.) *Pázmány Péter*: X. 8. vsz. 372. l.)

² Egyes latin jogi műszavak mellett (pl. processus, praktikál, vox.: II. 44. Id. kiad. 171. l.), idegen szó vagy magyartalan kifejezés alig s ha elő jó is, inkább a rímek kényszere alatt. Ritkán olvasunk ilyen sorokat »... kegyetlen erőt, Czeigházbul vontak vala.« (I. 130. vsz. U. o. 159. l.); »... Ott az egész dandár, közepettek standár.« (X. 38. U. o. 379. l.); »Kínisi Pál dobja, neveztek bika, Midőn török hallotta.« (IX. 49. vsz. U. o. 356. l.)

³ Választékosan, sőt olykor zengzetesen versel, egyhangú rímei (pl. vias-kodik—tusakodik—nevekedik: I. 1. vsz. 125. l.) ellenére is. *Vala 61, voll 83, volna 19, ts 19 szerint 2, alatt, el, előtt, meg és való 1* versszaknak ríme; ily módon egy részre átlag csak 5 valás versszak esik, holott ezek átlaga egy részben 108. Ha hozzávesszük, hogy sormetszet elleni vétség egy sínes a részekben, ezzel szemben pedig a sűrű rímelésű Balassi strophák ügyes verselőt kívánnak, az eredmény a lehető legkielégítőbb.

⁴ Ki kell ezt emelni akkor, midőn, majd másfél századdal utóbb, 1792-ben holmi *Éledei S. Márton*-féle egyének megyegyűlésbe illő dictiózással tartanak

Érdemül ismerjük, hogy, ha már forrásának említéséről megfeledkezett is, nem ferdítette el az eseményeket. Elég aljas hamisító tört a magyar nemzet történetének igazsága ellen, ámde a kapaszkodó, kalmár hízelgés ezen ocsmány lélekre valló lovagjai között ezen munkájával nem foglal helyet Listius. Bár könnyű szerrel tehetné, nem feketíti be I. János király emlékét,¹ hogy a Habsburg-ház trónrajutásának ilyen módon is hirdesse jogosultságát.²

Listius akkor, midőn elbeszélő költeménybe fogott, eltéveszté a helyes ösvényt. A közbeiktatott részek azt bizonyítják, hogy lírai fajok művelésében tehetsége jobban kitűnt volna, hiszen munkájának ott vannak legfigyelemreméltóbb helyei, hol érzelmeinek enged szabad folyást. Ha mástól kölcsönzi is az eszmét, a kivitel az ő pennája ügyességét dicséri; mély érzésű lélekkel megverselt sorokra akadunk pedig a közbeiktatott részek nem egy helyén. Van néhány versszaka, melyet gyönyörűséggel olvashat minden idők nemzedéke. . . . Így, midőn az istenség megszólítja II. Lajos mennybe szállt lelkét:

»Oh te tövis között, mint csillag felhők közt,
Tündöklő lilomom!
Engaddi szöllőin, s Libanus erdein,
Költetett szép galambom!
Veled minden kedvem, s megrakodott szívem,
Bétöltéd akaratom.

Jöjj be országomban! s vigadj már házamban!
Kit néked készítettem,
Lelked kárhozattól, s pokolnak torkától
Kínommal megmentettem,
A kígyónak fejét, megrontám erejét,
S érted halált szenvedtem.«³

Avagy, midőn Mohács mezejéről versel:

jogot az eposírói címre hasonló tárgyban. *Listius*nak felfogása soha sem izléstelen. Csak elvéve fordulnak elő benne együgyű versszakok (V. ö. VII. 1. vsz. Id. kiad. 292. l.) vagy erőltetett sorok. (V. ö. »Az óra folyton foly, meg nem eszi a moly. XIII. 81. vsz. (U. o. 479. l. »Fut s fárad az ember, mint romlandó kender, ki vízben áztattatik.« X. 9. vsz. (U. o. 372. l.)

¹ Híven megverseli Brodarics tudósítását, mely szerint a vajda: »Mint lehet sietett, de el nem érhetett . . . Mert nem szánta volna, ha lehetett volna, Magyarokkal meghalni.« *Mohácsi Veszedelem*. XIII. 3. és 6. vsz. (Id. kiad. 459—460. l.) V. ö. még IV. 37. vsz. (U. o. 224. l.) és VI. 62. vsz. (U. o. 282. l.)

² V. ö. pl. a *Leunclavius*-féle munkát: *Annales Sultanorum Othmanidarum*. Francofurti. 1588. 441. és kk. II.

³ *Mohácsi Veszedelem*. XII. 44—45. vsz. (Id. kiad. 438. l. 1651. évi kiad. 134. l.)

»Te Mohács mezeje, sok vitéz veszélye,
Rajtad édes hazánknak!
Te szakasztád végét, s dücsőséges egét,
Egész Magyarországnak!
Eltöréd virágját, s megöled királyát,
Mi fényes koronánknak!«¹

Ott is, a hol a szerencse állhatatlanságát kesergi:

»De tekints hol állasz, jégen van a válasz
Szerencse forgandóság!
Igireti ravasz, noha szép mint tavasz,
Benne a mulandóság!
Nyalánksága után, elhidd követ aztán,
Veszedelmes gyarlóság!«²

Ilyen és ehhez hasonló sorok olvasásakor csak szánhatjuk e jobb sorsra érdemes szerencsétlen elmebeteg, kinek a nem egyenes út még szellemi termékére is a megvetés sötét árnyékát vetette.

¹ *Mohácsi Veszedelem*. XI. 109. vsz. (Id. kiad. 424. l. 1651. évi kiad. 128. l.)

² *Mohácsi Veszedelem*. XII. 54. vsz. (Id. kiad. 440. l. 1651. évi kiad. 135. l.)

DR. PINTÉR JENŐ.

